УДК 316.422 ***Т. М. Дублікаш***

ПРО ЗАСТОСУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ ПОРОГІВ С. М. ЛІПСЕТА ТА С. РОККАНА ДО АНАЛІЗУ ІНСТИТУЦІЙНОГО ТА ПОЛІТИЧНОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ КОНФЛІКТІВ У РОЗДІЛЕНИХ СУСПІЛЬСТВАХ

Стаття присвячена дослідженню проблематики інституціоналізації політичної участі та врегулювання політичних конфліктів у суспільствах, що зазнають гострих протистоянь між певними соціальними групами. Поєднання концепції порогів політичної участі С.М.Ліпсета та С.Роккана з теорією модернізації С.Хантінгтона дозволяє дослідити механізми зниження політичної участі у суспільствах, що модернізуються, застосування ж цієї концепції до аналізу розділених суспільств дозволяє поглибити знання щодо можливих форм конфліктів у розділених суспільствах. На базі зазначених концепцій виділено декілька ідеальних моделей співвідношення міри інституціоналізації політичної дії та міри політичної участі у розділених суспільствах. Інституційне та політичне врегулювання конфліктів у розділених суспільствах проілюстровано на прикладі Канади.

Ключові слова: *модернізація, інституціоналізація, політична участь, розділене суспільство, політичне врегулювання конфліктів, інституційне врегулювання конфліктів.*

Питання щодо пошуків механізмів стабілізації нестійких політичних систем породило чимало інституційних моделей, за якими міра хаосу у політичних системах повинна знижуватися. Але константою цих моделей можна вважати припис Хантінгтона, згідно якому саме процес інституціоналізації є рішенням задачі продукування стабільності у нестабільних політичних системах. Це твердження, запропоноване Хантінгтоном ще наприкінці 1960-х років, не тільки не застаріло, а лише було посилене подіями останніх десятиріч XX сторіччя та першими XXI, про що свідчить нещодавня книга Френсіса Фукуями "Політичний порядок та політичний занепад: від індустріальної революції до глобалізації демократії" (2014), в якій він слідом за своїм вчителем стверджує, що обов'язковою умовою політичного порядку є успішне державне будівництво [Snyder, 2015].

Втім, державне будівництво стикається з чималою кількістю викликів, зокрема з боку національних меншин, у разі, коли йдеться про державне будівництво у багатонаціональних суспільствах. Адже, як зазначає Ф.Фукуяма, "успішні держави повинні скріплятися нацією, що складається з громадян, які поділяють спільну ідентичність та спільну мету" [Snyder, 2015]. Ще більше викликів постає перед країнами, в яких державне будівництво відбувається в умовах розділеного суспільства, тобто такого, в якому існує певна міра протистояння між соціальними групами на основі тих чи інших розколів, і це протистояння набуває політичної сили та може призводити до політичних конфліктів з застосуванням насилля. Зростання політичної участі та політичної свідомості населення, яке відбувається як під час подібних конфліктів, так і в процесі модернізації в цілому, призводять до нестабільності та загрожують цілісності політичної системи. Тому **метою даної статті** є аналіз інституційного та політичного врегулювання конфліктів у розділених суспільствах з точки зору можливостей інституціоналізації політичної участі.

Суджіт Чаудрі підкреслює, що перехід до модернової держави нерозривно пов'язаний з процесом національного будівництва, метою якого є створення спільної ідентичності для усіх громадян країни [Choudhry, 2007, p. 609]. Тому у перелік пріоритетних політик держави потрапляють політики, які стосуються "мови, історії та культури, а також централізації правової (юридичної) та політичної влади" [Choudhry, 2007, p. 609]. Разом з цими спробами створення спільної ідентичності загострюються міжнаціональні відносини у разі, коли етнічні меншини відчувають ризики втрати власної ідентичності в процесі цього національного будівництва. Суджіт Чаудрі, досліджуючи багатонаціональне суспільство Канади, єдності якого загрожував націоналізм етнічних меншин, відзначає, що "велика кількість національних меншин протистоїть зусиллям національного будівництва та залучається до міноритарного національного будівництва у якості захисної відповіді" [Choudhry, 2007, p. 609]. Розбіжності, що виникають під час створення спільної ідентичності, можуть стосуватися таких питань, як тлумачення історичних подій та викладання історії в школах, меморіальні практики загалом та будівництво чи знесення пам'ятників зокрема, лінгвістичне питання, святкування певних свят, дотримання певних традицій в одязі, способах життя тощо. Але головне питання не в культурних традиціях, а у відчутті ризику втрати політичних та економічних ресурсів внаслідок централізації влади. Уілл Кімлика зазначає, що під час національного будівництва національні меншини "автоматично виявляються в програші, і це може відбуватися без видимих

порушень основного набору прав людини та громадянина. Річ у тому, що на боці культурної більшості працюють найпотужніші інтеграційні та натуралізуючі сили, які ми не звикли сприймати як частину спеціальної політики по відношенню до культурних меншин. Мова йде про систему освіти та професійної підготовки, які здійснюються мовою більшості, а також про систему ліцензування професійної діяльності, військову службу та інші подібні інститути, котрі У.Кімлика образно називає "машинами інтеграції" [Прокофьев, 2015, с. 424]. Тому "меншини відповідають на національне будівництво більшості шляхом сприйняття себе у якості націй та просування конституційних вимог, спрямованих як на захист себе від проектів національного будівництва більшості, так і на можливість залучатися до паралельного процесу національного будівництва, сфокусованого на території, де вони складають більшість населення" [Choudhry, 2007, p. 610].

Ш.Ейзенштадт, досліджуючи інституціоналізацію основоположних норм на макросоціальному рівні, говорив про потенціал для конфліктів, напруженості та змін, які є наслідком конкурування за центри контролю. За ступенем важливості він виділяє наступні види контролю "над тими механізмами переміщення ресурсів, котрі мають вирішальне значення з точки зору доступу до різноманітних ринків та позицій" [Эйзенштадт, 1999, с. 75] :

1. контроль за накопиченням інформації та її впливом "на центри тих колективів, що утворюються, а також на спосіб конструювання та характер інтерпретації базових передумов разом з символами культурного і соціального порядків";

2. "контроль за доступом до позицій, що забезпечують регулювання виробництва, розподіл ресурсів і перетворення економічних ресурсів в ресурси влади та престижу";

3. "контроль за доступом до позицій в центрах суспільства, що забезпечують формування опорних орієнтацій, через які індивіди інтеріорізують соціальні цілі та цінності, а також до позицій, що регулюють різноманітні комунікаційні процеси, які впливають на рівень вимог, а також на оцінку соціальної системи її учасниками" [Эйзенштадт, 1999, с. 75].

На тлі соціальних змін, у тому числі революцій, створюються певні коаліції різних соціальних сил, які й намагаються отримати повний контроль над цими механізмами. Боротьба за контроль відбувається як на рівні повсякденності та низової політичної боротьби, так і на рівні політичного представництва та конституційного дизайну, причому останній рівень, як зазначає Суджіт Чаудрі, є чи не найважливішим, адже "конституції були й є головними місцями

національного будівництва зі сторони більшості, а також місцями супротиву процесу консолідації національної держави з боку національних меншин" [Choudhry, 2007, p. 610].

Результатом конкуренції таких проектів національного будівництва з боку більшості та національних меншин може бути дестабілізація політичної ситуації та загострення міжнаціональних відносин, і, як наслідок, — криза інституціональної системи держави, якщо вона виявляється неспроможною як трансформувати енергію протесту, так і сама трансформуватися відповідно до тих завдань, що набули актуальності. С.Хантінгтон запропонував відому формулу, згідно якій стабільність настає, коли інституціоналізація є більшою за політичну участь [The Order Approach, 2015]. За Хантінгтоном "політичний розвиток (модернити) пов'язаний зі здатністю держави контролювати та спрямовувати політичну дію таким чином, при якому політична система залишається стабільною навіть за дуже високими рівнями політичної участі" [The Order Approach, 2015]. В іншому випадку, за відсутністю сильних державних інститутів, масова участь призведе до боротьби поміж ворогуючих груп, а не до скоординованої відповідальності [Snyder, 2015]. Також зазначається, що країни, які не можуть ефективно виконати завдання інституціоналізації, часто піддаються спокусі просуватися до стабільності шляхом зниження політичної участі населення за допомогою репресивного апарату держави (заборона окремих партій чи суспільних рухів, переслідування лідерів опозиційних політичних сил, обмеження політичних свобод, цензура тощо) [The Order Approach, 2015]. Тобто, при такій логіці, проблема включення більш широкого кола гравців в політичний простір вирішується не за рахунок інституціоналізації правил гри, які б регулювали соціально-політичну взаємодію більш неоднорідних учасників, а за рахунок "виключення" певних політичних сил, які конкурують за право створення переможної коаліції.

Аналізуючи співвідношення міри політичної участі населення та міри інституціоналізації політичної дії, важливо долучати до аналізу концепцію порогів С.М. Ліпсета та С.Роккана. Вивчаючи умови висловлення протесту та представництва інтересів у суспільстві, автори виокремили чотири питання, на які науковці повинні дати відповідь під час дослідження цієї теми:

1. Традиції прийняття рішень у суспільстві: "домінування дорадчих або автократичних процедур у центральному уряді; правила, що були встановлені для вивчення скарг та врегулювання протестів; заходи, що застосовуються для контролю або захисту політичних асоціацій, свободи комунікації та організації демонстрацій" [Lipset, 2015].

2. Канали висловлення та мобілізації протесту: "чи є система представництва і, якщо є, наскільки доступні представники, хто має право обирати їх та як вони були обрані?" [Lipset, 2015], чи можна вирішувати конфліктні питання за рахунок тиску на представників та виборчого процесу, або наявні інституційні рамки є недостатніми, і тому населення вимушене застосовувати силові дії, такі як страйки, демонстрації, саботаж чи пряме насилля?

3. Можливості, виграші та витрати альянсів у системі: "наскільки охоче чи неохоче розширюють свою базу підтримки старі рухи, та наскільки легко чи важко отримати представництво для нових рухів?" [Lipset, 2015]

4. Можливості, наслідки та обмеження правила більшості у системі: "які альянси з найбільшою вірогідністю призведуть до мажоритарного контролю над органами представництва, і який вплив може мати така більшість на базове структурування інститутів та розподіл всередині системи?" [Lipset, 2015]

Відповідь на ці питання дозволяє не тільки проаналізувати особливості інституціоналізації політичної дії у тому чи іншому суспільстві, але й задати "послідовність порогів на шляху будь-якого руху, що підштовхує до нових вимог всередині політичної системи:

1. поріг легітимації: чи відхиляються усі протести як змовницькі, або існує певне визнання права на петицію, критицизм та опозицію?

2. поріг інкорпорації (об'єднання): чи відмовляється усім або більшості прихильників руху в можливості обирати представників, або вони отримують права політичного громадянства нарівні зі своїми опонентами?

3. поріг представництва: чи повинні нові рухи об'єднуватися з більшими та більш досвідченими рухами для забезпечення доступу до представницьких органів влади, або вони можуть самостійно отримати це представництво?

4. **поріг мажоритарного правління**: чи існують міри контролю та противаги правилу чисельної більшості в системі, або перемога під час виборів надає партії або альянсу владу проводити значні структурні перетворення в національній системі?" [Lipset, 2015]

Будь-який з цих порогів може бути тією планкою, вище якої протестні рухи не зможуть подолати інституційні обмеження: наприклад, коли той чи інший рух позначається як антидержавний, він відхиляється вже на першому порозі, якщо певна соціальна група позбавляється права голосу у виборчій кампанії, вона відхиляється другим порогом, коли в політичній системі встановлюються високі електоральні пороги для проходження політичних партій у представницькі органи влади, прихильники так званих "малих партій"

залишаються за третім порогом, та, наприкінці, коли представницькі органи влади не є вирішальними в процесі прийняття рішень у державі або мають "вузькі" повноваження (як, наприклад, інститут Європейського парламенту у загальній системі урядування в Європейському Союзі), проходження усього шляху до представницьких органів влади виявляється марним, бо політична партія, навіть одержавши перемогу на виборах, залишається віддаленою від центрів прийняття рішень.

Таким чином, маніпуляція зазначеними порогами дозволяє знижувати рівень політичної участі у суспільстві, тим самим стабілізуючи політичну ситуацію на перевагу певних гравців (наприклад, виконавчої влади, правлячої партії, певних соціальних груп тощо), але разом з тим залишаючи певну міру ризику того, що енергія протесту буде накопичуватися за будь-яким з цих порогів і за слушними умовами подолає інституційні перепони силовим чином, що призведе до колапсу усієї інституціональної системи. Тому С.Хантінгтон і писав про те, що хоча стан модернізму призводить до стабільності, сам процес модернізації характеризується насиллям та нестабільністю. Але суспільство може досягнути модернізму лише за умов проходження процесу модернізації [The Order Approach, 2015].

Якщо поєднувати формулу С.Хантінгтона та концепцію чотирьох порогів С.М. Ліпсета та С.Роккана для дослідження розділених суспільств, ми маємо виділити декілька ідеальних моделей співвідношення міри інституціоналізації політичної дії та міри політичної участі:

1. розколи у суспільстві знаходять представництво на найвищому політичному рівні;
2. розколи у суспільстві вимушені маскуватися та знаходити союзників у вигляді легітимних гравців для представництва своїх інтересів на найвищому політичному рівні;
3. розколи у суспільстві не можуть знайти представництва на найвищому політичному рівні у жодному разі;
4. розколи у суспільстві пригнічуються на рівні базових політичних свобод: свободи слова, асоціацій, зібрань, права на петицію тощо.

У якості вдалої моделі представництва інтересів конкуруючих груп у розділеному суспільстві вважається модель Канадського суспільства, в якому реалізовано першу з виділених нами моделей. У 2004 р. відомий канадський політик, лідер Ліберальної партії, який одночасно є істориком, дослідником етнонаціоналізму, Михайло Ігнатьєв, зазначив, що Канада має "більшу інституційну пам'ять щодо законодавчих та правових вимог до пристосування

лінгвістичного та релігійного різноманіття аніж будь-яка інша зріла демократія у світі", а також має "перевагу в політиці регулювання розділених суспільств" [Choudhry, 2007, p. 630]. У 1990-ті роки, коли розпадалися такі багатонаціональні держави, як Югославія, Чехословаччина, СРСР, і, здавалося, що Канада стане наступною країною, що не витримає тиску націоналізму етнічної меншини, вона зуміла утриматися від розпаду країни під час кризи навколо Квебеку та трансформувати свої інститути відповідно до зростання політичної участі з боку етнічних меншин. Уілл Кімлика відзначав, що Канаді пророкували "апокаліптичні сценарії сегрегації та насилля, зловісно вказуючи на Боснію чи Південну Африку" ніби Канада була "на слизькому шляху до громадянської війни і апартеїду" [Choudhry, 2007, p. 631], але підняття порогів політичної участі разом з застосуванням політики мультикультуралізму, інституціоналізація якої відбувалася ще з 1980-х рр., дозволили уникнути цих негативних сценаріїв.

У чому ж секрет Канадської моделі? Можливо в тому, що було знайдено необхідний баланс між інституційним та політичним врегулюванням конфлікту між представниками ворогуючих груп. Суджіт Чаудрі зауважує, що головною амбіцією конституціоналізму є спрямування розбіжностей до інституцій, які приймають рішення, що поважаються членами політичної спільноти. "Але для того, щоб інституційні рішення призводили до політичного врегулювання, процедури прийняття рішень цих інститутів повинні розглядатися як такі, що засновують та регулюють політичне життя, а не є частиною цього життя, тобто є нейтральними щодо конкуруючих політичних позицій. Там, де механізми, завдяки яким регулюються політичні розбіжності, самі є предметом політичної конкуренції, інституційному врегулюванню призвести до політичного врегулювання буде важко" [Choudhry, 2007, p. 333]. Тобто, повертаючись до концепції порогів С.М. Ліпсета та С.Роккана, можна казати про те, що визначаючи включення тих чи інших гравців в процес прийняття рішення, ці пороги регулюють центр ваги політичної системи, і якщо ми маємо справу з розділеним суспільством, питання руйнування держави чи інтегрування вимог мобілізованої спільноти значною мірою залежить від тих процедурних рамок, в межах яких вирішуються політичні спори. Так, наприклад, коли йдеться про розбіжності у політиці, рішенням може бути переніс "рельєфу розбіжностей на один рівень догори, від нормальної політики до конституційної політики, яка, в свою чергу, регулюється своїм власним набором процедур, процедур, що керують конституційними поправками" [Choudhry, 2007, p. 334]. У разі Канади "політичні актори повинні були дійти згоди з питання про те, де повинен

знаходитися локус суверенітету, або, більш точно, хто має бути установчими акторами в процедурі внесення поправок — федеральний уряд, уряди провінцій, національна спільнота, або населення різних провінцій" [Choudhry, 2007, p. 336].

Підбиваючи підсумки, маємо запропонувати наступну загальну схему роботи порогів політичної участі, - концепції, запропонованої С.М.Ліпсетом та С.Роканом, - у розділених суспільствах. В процесі модернізації країни постають перед подвійним завданням у політичному полі, - вони мають здійснити державне будівництво, яке, у тому числі, нерозривно пов'язане з національним будівництвом, в умовах активізації населення, підвищення політичної участі та вступу в поле політики нових гравців. У разі, коли інститути, які вибудовуються в процесі модернізації, не задовольняють потреби найбільш політично активних соціальних груп, зниження політичної участі не відбувається, що призводить до певної нестабільності політичних систем. Тому, як зазначає С.Хантінгтон, може відбуватися штучне заниження політичної участі. Інструменти цього штучного заниження відображено в концепції порогів С.М.Ліпсета та С.Рокана, а саме в порогах легітимації, інкорпорації, представництва та мажоритарного правління. Коли ж державне будівництво відбувається в розділених суспільствах, до типового зростання політичної участі додається протистояння між певними соціальними групами — носіями соціальних розколів, що конкурують між собою за контроль над центрами влади. Поміж іншого, контроль над цими центрами дозволяє маніпулювати порогами політичної участі, дозволяючи чи заперечуючи включення тих чи інших гравців в політичне поле. Політичні конфлікти, які відбуваються внаслідок такої конкуренції, можна вирішувати інституційним способом у разі, коли існують інституції, що поважаються членами політичної спільноти по різні боки розподільчих ліній. Коли ж самі такі інституції стали частиною політичного життя, інституційне врегулювання конфліктів не здатне призвести до політичного врегулювання, що не сприяє зниженню політичної участі та стабілізації політичної системи. Врегулювання протистояння між франко- та англомовними спільнотами Канади, яке мало не призвело до проголошення незалежності Квебеком, є прикладом вдалого врегулювання політичного конфлікту у розділеному суспільстві, яке стало можливим завдяки змінам в інституційній структурі суспільства.

Д ж е р е л а:

Прокофьев А.В. Мораль, справедливость и культурное разнообразие // Россия в архитектуре глобального мира. Цивилизационное измерение / Отв. ред. А.В. Смирнов. – Москва : Языки славянской культуры: Знак, 2015.

Эйзенштадт Ш. Революция и преобразование обществ. Сравнительное изучение цивилизаций // Москва : Аспект Пресс, 1999.

Choudhry S. Does the world need more Canada? The politics of the Canadian model in constitutional politics and political theory // International Journal of Constitutional Law. - V. 5, # 4. - 2007.

Lipset S. M., Rokkan S. Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments [Electronic resource]. – 2015. – Режим доступу: http://janda.org/c24/Readings/Lipset&Rokkan/Lipset&Rokkan.htm

Snyder J. Political Order and Political Decay: From the Industrial Revolution to the Globalization of Democracy by Francis Fukuyama [Electronic resource]. – 2015. – Режим доступу: http://www.ethicsandinternationalaffairs.org/2015/political-order-political-decay-industrial-revolution-globalization-democracy-francis-fukuyama/

The Order Approach [Electronic resource]. – 2015. – Режим доступу: http://udel.edu/~jdeiner/order.html

T. Dublikash. On the Possibility of Using Four Thresholds Concept by S.M.Lipset and S.Rokkan to the Analysis of Institutional and Political Conflict Management in Divided Societies.

The article is devoted to the issue of institutionalization of political participation and political conflict management in societies undergoing sharp confrontation between certain social groups. Combination of the concept of four thresholds by S.M. Lipset and S. Rokkan with theory of modernization by S. Huntington allows to explore the mechanisms of reducing political participation in modernizing societies, while application of this concept for the analysis of divided societies allows to deepen the knowledge of the possible forms of conflict in divided societies. Several ideal models of relation between the degree of institutionalization of political action and the degree of political participation in divided societies are distinguished on the base of these concepts. Institutional and political settlement of the conflicts in divided societies is illustrated by the example of Canada.

Keywords: *modernization, institutionalization, political participation, divided society, political settlement of the conflict, institutional conflict resolution.*